

รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

โครงการย่อยที่ 1 การต่อยอดองค์ความรู้และสร้างมูลค่าเพิ่มจากพืชสมุนไพร
และยาพื้นบ้านในชุมชน

Subproject 1 Research of Research of Utilization and Value Creation
from Folk Medicine and Medicinal Plant in Highland community

โครงการย่อยภายใต้ชุดโครงการ : วิจัยต่อยอดองค์ความรู้และสร้างมูลค่าเพิ่ม
จากพืชสมุนไพรและยาพื้นบ้าน

แผนงานวิจัย : แผนงานวิจัยการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
สร้างมูลค่าเพิ่มแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความหลากหลายทางชีวภาพ
และมิติด้านสังคม

โดย

นางสาวอัปสร วิทย์ประภารัตน์ และคณะ

สนับสนุนทุนวิจัยโดย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558

รายงานฉบับสมบูรณ์

(Final Report)

โครงการย่อยที่ 1 การต่อยอดองค์ความรู้และสร้างมูลค่าเพิ่มจากพืชสมุนไพร
และยาพื้นบ้านในชุมชน

Subproject 1 Research of Research of Utilization and Value Creation
from Folk Medicine and Medicinal Plant in Highland community

โครงการย่อยภายใต้ชุดโครงการ : วิจัยต่อยอดองค์ความรู้และสร้างมูลค่าเพิ่ม
จากพืชสมุนไพรและยาพื้นบ้าน

แผนงานวิจัย : แผนงานวิจัยการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
สร้างมูลค่าเพิ่มแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความหลากหลายทางชีวภาพ
และมิติด้านสังคม

ผู้วิจัย

สังกัด

1. นางสาวอัปสร
2. นางสาวสุดาวดี

วิทยะประภารัตน์
ยศอาลัย

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง

กันยายน 2558

กิตติกรรมประกาศ

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) และคณะทำงาน โครงการย่อย 1 การต่อยอดองค์ความรู้และสร้างมูลค่าเพิ่มจากพืชสมุนไพร และยาพื้นบ้านในชุมชน ภายใต้ชุดโครงการวิจัยต่อยอดองค์ความรู้และสร้างมูลค่าเพิ่มจากพืชสมุนไพรและยาพื้นบ้าน ขอขอบพระคุณสำหรับความร่วมมือติดต่อประสานงาน จากเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์ ห้วยสั้มป่อย และห้วยน้ำขุ่น โครงการขยายผลโครงการหลวงโป่งคำ ปากกล้วย ปางมะโอ แม่ฮ่อง และโครงการขยายผลโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาการปลูกฝิ่นอย่างยั่งยืนขุนตั้นน้อย ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่วิจัยทั้ง 8 พื้นที่ ที่ช่วยประสานงาน ร่วมคิดร่วมดำเนินการโครงการวิจัย และให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือทุกด้านเป็นอย่างดี

สุดท้ายขอขอบพระคุณชุมชน หมอยาพื้นบ้าน ผู้รู้ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน และชาวบ้านในพื้นที่ รวมถึงผู้ที่ไม่ได้เอ่ยนามในครั้งนี้ ที่ให้ความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจในการอนุรักษ์ฟื้นฟูการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเต็มที่ ทำให้การดำเนินงานของโครงการสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

คณะผู้วิจัย

คณะผู้วิจัย

1. ชื่อหัวหน้าโครงการ หน่วยงานสังกัด ที่อยู่ หมายเลขโทรศัพท์ โทรสาร และ E-mail

ชื่อ-สกุล	นางสาวอัปสร วิทย์ประภารัตน์
คุณวุฒิ	ปริญญาโท
ตำแหน่ง	นักวิชาการ
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	053-328496-8 ต่อ 3402
โทรสาร	0-5332-8494
E-mail	iamabsorn@gmail.com, absornw@hrdi.or.th

2. ชื่อและสถานที่ติดต่อของนักวิจัย หน่วยงานสังกัด ที่อยู่ หมายเลขโทรศัพท์ โทรสาร และ E-mail

ชื่อ-สกุล	นางสาวสุดาวดี ยศอาลัย
คุณวุฒิ	ปริญญาโท
ตำแหน่ง	นักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	053-328496-8 ต่อ 3402
โทรสาร	0-5332-8494
E-mail	S.Yotarlai@hotmail.com

สารบัญเรื่อง

เรื่อง	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
คณะผู้วิจัย	ข
สารบัญเรื่อง	ค
สารบัญตาราง	ง
สารบัญภาพ	จ
บทคัดย่อ	-1-
Abstract	-2-
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 เป้าหมายของโครงการ	2
1.4 ผลผลิต	2
1.5 ผลลัพธ์	2
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	3
2.1 การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร	3
2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรและยาพื้นบ้านในชุมชนบนพื้นที่สูง	4
2.3 แนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์และส่งเสริมการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร	11
2.4 การสร้างมูลค่าเพิ่มพืชสมุนไพร	14
2.5 ความต้องการของตลาดสมุนไพร	14
2.6 วิธีการเพาะขยายพันธุ์ในพืชสมุนไพร	16
2.7 ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่การวิจัย 8 พื้นที่	18
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	27
3.1 ศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้าน	27
3.2 ศึกษาและคัดเลือกสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้านที่มีศักยภาพใช้ประโยชน์	27
3.3 วิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชนเพื่อฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพรบนพื้นที่สูง	27
3.4 ศึกษาวิธีการขยายพันธุ์ในพืชสมุนไพรที่สำคัญ	27
3.5 พื้นที่ดำเนินการวิจัย	28

สารบัญเรื่อง (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัย	
4.1 การศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้าน	29
4.2 การศึกษาและคัดเลือกสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้านที่มีศักยภาพใช้ประโยชน์	33
4.3 การอนุรักษ์และฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพรโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน	36
4.4 การศึกษาวิธีการขยายพันธุ์ในพืชสมุนไพรที่สำคัญ	40
บทที่ 5 สรุปและวิจารณ์ผลการวิจัย	45
5.1 การศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้าน	45
5.2 การศึกษาและคัดเลือกสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้านที่มีศักยภาพใช้ประโยชน์	45
5.3 การอนุรักษ์และฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพรโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน	46
5.4 การศึกษาวิธีการขยายพันธุ์ในพืชสมุนไพรที่สำคัญ	46
บทที่ 6 ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ	47
เอกสารอ้างอิง	48
ภาคผนวก	50
ภาคผนวก 1 แผนปฏิบัติการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558	51
ตารางสรุปเปรียบเทียบแผนงานวิจัยกับผลงานวิจัย	53

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
4.1	สมุนไพรรักษาท้องถื่นและยาพื้นบ้านที่มีศักยภาพ
4.2	อัตราการงอกของรากสมุนไพรรักษาท้องถื่นโดยวิธีตอนกิ่ง (1)
4.3	อัตราการงอกของรากสมุนไพรรักษาท้องถื่นโดยวิธีตอนกิ่ง (2)
4.4	อัตราการแตกยอดใหม่ของสมุนไพรรักษาท้องถื่นโดยวิธีปักชำ
4.5	สรุปวิธีการขยายพันธุ์ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับพืชสมุนไพรรักษาท้องถื่น
4.6	สภาพแวดล้อมของไร่ปลูกพืชสมุนไพรและปุ๋ยหมักในไร่
4.7	สภาพแวดล้อมของไร่ปลูกพืชสมุนไพรในไร่
4.8	สภาพแวดล้อมของไร่ปลูกพืชสมุนไพรในไร่

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 ขอบเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์	18
2.2 ขอบเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยส้มป่อย	19
2.3 การเดินทางไปยังศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยน้ำขุ่น	20
2.4 ขอบเขตโครงการขยายผลโครงการหลวงปากกล้วย	21
2.5 ขอบเขตโครงการขยายผลโครงการหลวงโป่งคำ	22
2.6 ขอบเขตโครงการขยายผลโครงการหลวงปางมะโอ	23
2.7 ขอบเขตโครงการขยายผลโครงการหลวงแม่สอง	25
2.8 ขอบเขตโครงการขยายผลโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่ปลูกฝิ่นอย่างยั่งยืน บ้านขุนตื้นน้อย	26
4.1 ตัวอย่างสมุนไพรบ้านป่าเกี๊ยะ	29
4.2 สมุนไพรตำรับอบตัว	30
4.3 การรักษากระดูกหักในผู้ป่วยจากอุบัติเหตุ	30
4.4 ตัวอย่างสมุนไพรบ้านปากกล้วยพัฒนา	30
4.5 ตัวอย่างเนื้อหาในร่างหนังสือสมุนไพรท้องถิ่นบ้านปากกล้วยพัฒนา	31
4.6 ตัวอย่างพันธุ์ไม้แห้ง	31
4.7 การสำรวจข้อมูลสุขภาพชุมชนโดยการสัมภาษณ์ครัวเรือน	32
4.8 หมอพื้นบ้านชุมชนบ้านป่าเกี๊ยะ	32
4.9 ตำรับขับสารพิษ	33
4.10 การสาธิตการผลิตสบู่มะขามป้อมละสครับมะขามป้อม	34
4.11 การผลิตสมุนไพรลูกประคบและส่วนประกอบลูกประคบ	34
4.12 ประชุมหารือกับชาวบ้านเรื่องการฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพร (บ้านกัวโป่ง)	36
4.13 ประชุมหารือกับชาวบ้านเรื่องการฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพร (บ้านป่าเกี๊ยะ)	36
4.14 แปลงปลูกยอหินของชาวบ้านห้วยฮ่อม	37
4.15 กิจกรรมการปลูกฟื้นฟูพืชสมุนไพรในโรงเรียนบ้านแจ่มหลวง	38
4.16 เผยแพร่องค์ความรู้การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นโดยหมอฟันบ้าน	38
4.17 กิจกรรมเผยแพร่แนวทางการฟื้นฟูสมุนไพรท้องถิ่นที่มีศักยภาพ สำรวจและจัดทำ ตัวอย่างสมุนไพรในโรงเรียน	39
4.18 กิจกรรมสาธิตการทำผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร	39
4.19 สภาพแวดล้อมของรางจืดดอกแดงและปู่เฒ่าทิ้งไม้เท้าในธรรมชาติ	43
4.20 สภาพแวดล้อมของสุรพิศคำในธรรมชาติ	44

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนบนพื้นที่สูงมีการอนุรักษ์ ป่า และได้รับประโยชน์จากการใช้พืชสมุนไพร รวมถึงการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยในปีงบประมาณ 2558 ดำเนินการ 8 พื้นที่ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์ ห้วยส้มป่อย และห้วยน้ำขุ่น โครงการขยายผลโครงการหลวงโป่งคำ ป่ากล้วย ปางมะโอ แม่สอง และโครงการขยายผลโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาการปลูกฝิ่นอย่างยั่งยืนบนพื้นที่สูง ใน 4 ประเด็นคือ 1) ศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้านของชุมชนบนพื้นที่สูง 2) ศึกษาและคัดเลือกสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้านที่มีศักยภาพใช้ประโยชน์ 3) อนุรักษ์และฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพร โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และ 4) ศึกษาวิธีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรที่สำคัญ

พบว่าภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นได้รับการรวบรวมทั้งสิ้น 896 ชนิด เพิ่มเติมในปีงบประมาณนี้ จำนวน 62 ชนิด 6 ตำรับ ได้คัดเลือกสมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีศักยภาพมาเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์ ในการใช้บำรุงสุขภาพ 5 ชนิด และผลิตภัณฑ์ซบสารพิษออกจากร่างกาย 1 ตำรับ และพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อใช้รักษาสุขภาพ ลดรายจ่ายและเสริมสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน จำนวน 5 ผลิตภัณฑ์ ได้ศึกษาวิธีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรที่สำคัญในพื้นที่และในห้องปฏิบัติการรวม 23 ชนิด นอกจากนี้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพร โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่า ชุมชนมีการฟื้นฟูการปลูกพืชสมุนไพรบนพื้นที่สูง 4 ชุมชน 42 ชนิด 2,045 ต้น ในพื้นที่โรงเรียน รอบครัวเรือน พื้นที่ทางการเกษตร และป่ารอบชุมชน พร้อมกันนั้นยังได้ฟื้นฟูองค์ความรู้และภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรและยาพื้นบ้านสู่เยาวชนและคนรุ่นใหม่จากการถ่ายทอดของปราชญ์ชุมชนผ่านการจัดอบรมให้ความรู้ เอกสาร และสาธิตการทำผลิตภัณฑ์

คำสำคัญ : พืชสมุนไพร ยาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

Abstract

The aim of research was conserved and rehabilitated the utilization and value creation of medicinal plants and folk medicine by participation of highland communities in 8 areas; Wat Chan, Huay Nam Khun and Huay Som Poi Royal project department centers, Phong Kham, Pa Kluay, Pang Ma-O, Mae Song, Kun Tuen Noi extension areas.

The results as follow; 1) In 2015, there were 62 species and 6 formulations that was studied and collected the usage of local medicinal plants and folk medicines in highland communities. Therefore, medicinal plant was collected is 896 species in the total. 2) Local medicinal plant and folk medicine were selected to value creation for commercial product, 5 species for health promotion and 1 formulation for detoxification. In addition, for highland community usage, 5 products from many medicinal plants were developed to health care, expense reduction and increasing their income. 3) The 23 species of medicinal plants were studied in the plantation methods both in the laboratory and fieldwork. Then, 4) there were 42 species (2,045 plants) rehabilitated in the school household areas, agricultural areas, and community forest in 4 communities. Moreover, the knowledge and local wisdom of medicinal plant usages was passed from folk healers to youth by training, documents and product demonstration.

Keywords : Medicinal plant, Folk medicine, Local wisdom

